

ОШ МАМЛЕКЕТТИК УНИВЕРСИТЕТИНИН ЖАРЧЫСЫ. ХИМИЯ. БИОЛОГИЯ.
ГЕОГРАФИЯ

ВЕСТНИК ОШСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА. ХИМИЯ. БИОЛОГИЯ.
ГЕОГРАФИЯ

JOURNAL OF OSH STATE UNIVERSITY. CHEMISTRY. BIOLOGY. GEOGRAPHY

e-ISSN: 1694-8688

№2(5)/2024, 1-12

БИОЛОГИЯ

УДК: 598.2:504.5:711.4:551.583

DOI: [10.52754/16948688_2024_2\(5\)_1](https://doi.org/10.52754/16948688_2024_2(5)_1)

ОШ ШААРЫНДА БАЙЫРЛАГАН ТАРАНЧЫ СЫМАЛ КАНАТТУУЛАРДЫН
(PASSERIFORMES) КЫШКЫ ОТУРУКТАШУУСУНУН ӨЗГӨЧӨЛҮКТӨРҮ

ОСОБЕННОСТИ ЗИМНЕГО РАССЕЛЕНИЯ ВОРОБЬИНООБРАЗНЫХ ПТИЦ
(PASSERIFORMES), НАСЕЛЯЮЩИХ ГОРОД ОШ

FEATURES OF WINTER POPULATION OF PASSERIFORMES BIRDS IN OSH CITY

Абдыкааров Абдиманнап Момунович

Абдыкааров Абдиманнап Момунович

Abdykaarov Abdimannap Mominovich

б.и.к., доцент, Ош мамлекеттик университети

к.б.н. доцент, Ошский государственный университет

Candidate of Biological Sciences, Associate Professor, Osh State University

aabdykaarov@oshsu.kg

ORCID: 0009-0004-5783-8688

Стамалиев Кутманалы Ыманалиевич

Стамалиев Кутманалы Ыманалиевич

Stamaliyev Kutmanaly Ymanaliyevich

б.и.к., доцент, Ош мамлекеттик университети

б.и.к., доцент, Ошский государственный университет

Candidate of Biological Sciences, Associate Professor, Osh State University

kstamaliyev@oshsu.kg

Маткеримова Фатима Калдарбековна

Маткеримова Фатима Калдарбековна

Matkerimova Fatima Kaldarbekovna

окутуучу, Ош мамлекеттик университети

преподаватель, Ошский государственный университет

Lecturer, Osh State University

fmatkerimova@oshsu.kg

Мамырова Нургул Рустамовна

Мамырова Нургул Рустамовна

Mamyrova Nurgul Rustamovna

магистрант, Ош мамлекеттик университети

магистрант, Ошский государственный университет

master's student, Osh State University

Насирдин кызы Жаңылай

Насирдин кызы Жаңылай

Nasirdin kzy Zhangyelay

магистрант, Ош мамлекеттик университети

магистрант, Ошский государственный университет

master's student, Osh State University

ОШ ШААРЫНДА БАЙЫРЛАГАН ТАРАНЧЫ СЫМАЛ КАНАТТУУЛАРДЫН (PASSERIFORMES) КЫШКЫ ОТУРУКТАШУУСУНУН ӨЗГӨЧӨЛҮКТӨРҮ

Аннотация

Бул изилдөө Ош шаарында байырлаган таранчы сымалдар түркүмүнө (Passeriformes) таандык канаттуулардын экологиялык өзгөчөлүктөрүн жана урбанизациялык процесстердин алардын жашоо чөйрөсүнө тийгизген таасирин изилдөөгө арналган. Изилдөөнүн натыйжасында кыш мезгилинде 23 түр канаттуулар катталып, алардын басымдуу бөлүгүн Ак-Буура дарыясынын жээгиндеги жана жашыл зоналардагы бадал-дарактарда байырлоочу канаттуулардын түзөөрү аныкталды. Отурукташуу мүнөзү боюнча 18 түрү отурукташкан (BW) жана 3 түрү кыштоочу (W) жана 2 түр келгин-уялоочу (B) (*Motacilla personata*, *Sturnus vulgaris*) канаттуулар болуп саналышат. Канаттуулардын отурукташуу мүнөзүндөгү өзгөчөлүктөр жана кара чыйырчыктын (*Sturnus vulgaris*) уялоочу отурукташуу мүнөзүнө карабастан кыш мезгилинде фондук түр катары үстөмдүк кылып жаткандыгынын себептери анализденип, анын климаттын өзгөрүп жаткандыгына байланышы бар экендиги тастыкталды. Андан сырткары, Кыргызстанда отуруктушкан (BW) түр болуп саналган 4 түрдүн (*Corvus monedula*, *Corvus frugilegus*, *Parus cyanus* жана *Parus flavipectus*) Ош шаарында кыштоочу (W) түр катары байырлагандыгы аныкталып, Ыссык-Көл ойдуңундагы канаттуулардын отурукташуу мүнөзүнөн айырмачылыгы анализденди. Там таранчынын (*Passer domesticus* Linnaeus, 1758) кыш мезгилинде катталбагандыгы Ош шаарында келгин-уялоочу түр болуп саналган индостан таранчысынын (*Passer indicus* Jardine et Selby, 1831) байырлагандыгын көрсөтөт.

Ачкыч сөздөр: канаттуулар, түркүм, түр, антропогендик фактор, урбанизациялык процесс, биоиндикатор, жашоо чөйрө, отурукташуу мүнөзү, доминант

ОСОБЕННОСТИ ЗИМНЕГО НАСЕЛЕНИЯ ВОРОБЬИНООБРАЗНЫХ (PASSERIFORMES) ПТИЦ В ГОРОДЕ ОШ

FEATURES OF WINTER POPULATION OF PASSERIFORMES BIRDS IN OSH CITY

Аннотация

Данное исследование посвящено изучению экологических особенностей птиц отряда воробьинообразных (Passeriformes), обитающих в городе Ош, и влиянию процессов урбанизации на их среду обитания. В результате исследований в зимний сезон зарегистрировано 23 вида птиц, и установлено, что большинство их составляют птицы, обитающие в поймах реки Ак-Бууры и в зеленых зонах города Ош. По характеру пребывания 18 видов являются оседлыми (BW), 3 вида - зимующими (W) и 2 вида - перелетно-гнездящимися (B) видами (*Motacilla personata*, *Sturnus vulgaris*). Проведен анализ особенностей характера пребывания птиц, включая факторы, способствующие доминированию скворца (*Sturnus vulgaris*) как фонового вида, несмотря на его перелетный статус в пределах Кыргызстана, что подтверждает его взаимосвязь с климатическими изменениями. Также, установлено, что *Corvus monedula*, *Corvus frugilegus*, *Parus cyanus* и *Parus flavipectus* в городе Ош регистрируются исключительно в зимний сезон как зимующие (W), несмотря на их оседлый статус (BW) на территории Кыргызстана, и проведен анализ их особенностей пребывания, отличающихся от круглогодичного присутствия в Иссык-Кульской котловине. Отсутствие регистрации домового воробья (*Passer domesticus* Linnaeus, 1758) в зимний период свидетельствует о распространении в пределах города

Abstract

This study is devoted to the study of the ecological characteristics of passerine birds (Passeriformes) living in the city of Osh, and the impact of urbanization processes on their habitat. As a result of research, 23 species of birds were registered in the winter season, and it was found that the majority of them are birds living in the floodplains of the Ak-Buura River and in the green areas of the city of Osh. According to the nature of their stay, 18 species are sedentary (BW), 3 species are wintering (W) and 2 species are migratory-nesting (B) species (*Motacilla personata*, *Sturnus vulgaris*). The reasons for the peculiarity of the presence of birds and *Sturnus vulgaris*, registered as the dominant nesting species, in the winter season are analyzed, and their connection with climate change is determined. Also, it was found that 4 species (*Corvus monedula*, *Corvus frugilegus*, *Parus cyanus* and *Parus flavipectus*) which are sedentary (BW) species on the territory of Kyrgyzstan in the city of Osh are found as wintering (W) species, and the differences from the nature of the stay of birds of Issyk-Kul Basin. The lack of registration of the house sparrow (*Passer domesticus* Linnaeus, 1758) in winter indicates the spread of the Indian sparrow (*Passer indicus* Jardine et Selby, 1831) as a nesting species within the city of Osh.

Ош индийского воробья (*Passer indicus* Jardine et Selby, 1831) как гнездящегося вида.

Ключевые слова: птицы, отряд, вид, антропогенный фактор, урбанизационный процесс, биоиндикатор, условия существования, характер пребывания, доминант

Keywords: birds, order, species, anthropogenic factor, urbanization process, bioindicator, living conditions, nature of residence, dominant

Киришүү

Акыркы жылдарда дүйнөлүк масштабда, анын ичинде Кыргызстандын аймагында да урбанизациялык процесстердин интенсивдүү өсүп жаткандыгына байланыштуу андагы жаныбарлардын, алардын ичинде өзгөчө канаттуулардын биоартүрдүүлүгү кескин өзгөрүүгө дуушар болуп жатат. Алсак, антропогендик таасирлердин астында (көп кабаттуу үйлөрдүн курулушу, Ак-Буура дарыясынын жээк экосистемасынын дарак-бадалдардын кыйылышы, саздуу аймактардын кыскарышы ж.б.) канаттуулардын көп жылдардан берки калыптанган жашоо шарттары бузулуп, алардын биологиясынын жана экологиясынын өзгөрүүсүнө алып келип жатат [1. 134-б.; 10-12]. Экинчиден, канаттуулардын биоартүрдүүлүгүнүн өзгөрүүсүнө акыркы мезгилдердеги климаттын өзгөрүүсүнүн да таасири жогорулап жаткандыгы байкоого болот.

Мындай шартта шаар экосистемаларында, алардын катарында Ош шаарында байырлаган фондук канаттуулардын отурукташуу өзгөчөлүктөрүн жана сандык көрсөткүчтөрүн изилдөө маанилүү орунду ээлейт. Анткени, урбанизацияланган аймактардын негизги компоненти болгондуктан аларды биоиндикатор катары кароого болот, т.а. алардын экологиялык өзгөчөлүктөрүнө мониторинг жасоо аркылуу курчап турган чөйрөнүн антропогендик таасирлер аркылуу өзгөрүп жаткандыгын баяндоого болот.

Акыркы мезгилдерде Ош шаарындагы канаттуулардын түрдүк курамы, таркалышы, отурукташуу өзгөчөлүктөрү, сандык көрсөткүчтөрү зоология, экология жана биоинженерия кафедрасынын окумуштуулары жана магистранттары тарабынан изилденип келүүдө. А.М.Абдыкааровдун 1997-2005 – жылдардагы изилдөөсүнүн негизинде Ош шаарында жана анын чеке белдеринде кездешкен 116 түр канаттуунун ичинен таранчы сымалдар (Passeriformes) түркүмүнө таандык канаттуулардан 18 тукумга таандык 71 түрүнүн кездешээри белгилүү [2, 6-7 б.]. Чолпонбаева С.Ч., Юсупова З.М., Абдыкааров А.М. тарабынан 2018-2019-жылдары Ош шаарында байырлаган синантроптук омурткалуу жаныбарлар изилденип, 32 түр синантроптук канаттуулардын ичинен 15 түрүнүн биомертинтүүчү таасирлеринин бар экендиги берилген [3, 37-б). Ош шаарынын мисалында шаар экосистемасындагы бир-эки кабаттуу турак жайлар биотобунда байырлаган таранчы сымал (Passeriformes) канаттуулардын түрдүк курамы жана сандык катыштары Стамалиев К.Ы., Абжамилев С.Т., Абдыкааров А.М. тарабынан 2013-2014-жылдары изилденип таранчы сымал канаттуулар түркүмүнө (Passeriformes) таандык 73 түрдүн кездешендиги аныкталып, доминанттык түр болуп - *Passer montanus* (35,88±0,34%), субдоминанттык түр катары - *Acridotheres tristis* (17,79±0,27%) саналгандыгы берилген [4, 48). Абдыкааров А.М., Азизилла кызы Г., Таалайбек кызы К. тарабынан 2019-2020 – жылдардагы Ош шаарында байырлаган 21 түр синантроптук канаттуулардын отурукташуу өзгөчөлүктөрү изилденген [4, 64-65 б.].

Изилдөө максаты

Изилдөөнүн максаты болуп Ош шаарында байырлаган таранчы сымалдар түркүмүнө (Passeriformes) таандык канаттуулардын кышкы отурукташуусундагы жана сандык көрсөткүчтөрүндөгү айырмачылыктарды изилдөө аркылуу сырткы факторлордун таасирин аныктоо саналат.

Изилденүүчү аймак жана изилдөө методдору

Ош шаары Алай тоо кыркасынын түндүк, ал эми Фергана өрөөнүнүн түштүк-чыгыш тарабынан орун алып, деңиз деңгээлинен бийиктиги 700-1000 м түзөт. Алай тоо кыркасындагы мөңгүлөрдөн пайда болуп агып келген Ак-Буура дарыясы шаарды чыгыш жана батыш бөлүктөргө бөлүп турат. Ак-Буура дарыясы жана батыш бөлүктөн орун алган Сулайман-Тоо шаарга өзгөчө микроклимат тартуулап турат. Канаттуулардын кыш мезгилиндеги жашоо чөйрөсүн жана азык базасын Ош шаарындагы Ак-Буура дарыясынын жээктериндеги бадал-дарактар, жашыл зоналар, бир жана көп кабаттуу үйлөр, Сулайман-Тоо, таштандылар ташталуучу аянттар ж.б. түзөт.

Ош шаарында байырлаган канаттуулардын түрдүк курамын жана сандык көрсөткүчтөрүн аныктоо визуалдык учет менен жүргүзүлдү. Канаттуулардын тыгыздын изилдөөдө Fernández-Juricic, E. менен & Jokimäki, J. методу пайдаланылды [6, 2023-2030]. Бул метод аркылуу шаар экосистемасындагы канаттуулардын тыгыздыгына сырткы факторлордун таасирин аныктоого болот.

Канаттуулардын систематикалык тизмеси «Кыргызстандын омурткалуу жаныбарларынын систематикалык тизмеси» (Торопова, Кулагин, 2010) [7, 72-90 б.] жана «Кыргызстандын генетикалык фондусунун кадастры: IV том. Тип chordata – хордалуулар» (2015) [5, 74-120 б.] аркылуу түзүлдү.

Изилдөө жыйынтыктары

Кыргызстанда 20 түркүмгө таандык 390 түр канаттуулардын 46,9 пайызын таранчы сымалдар түркүмүнө (Passeriformes) таандык канаттуулар түзөт [7, 72-90 б.]. Ал эми шаар экосистемасында негизинен ушул түркүмгө таандык канаттуулар байырлашат. Андыктан, Ош шаарында кыш мезгилинде байырлаган фондук канаттуулардын түрдүк курамын, отурукташуу өзгөчөлүктөрүн, сандык көрсөткүчтөрүн изилдөө таранчы сымалдар түркүмүнө (Passeriformes) таандык канаттуулардын негизинде жүргүзүлдү.

Биздин 2023-2024 – жылдардагы изилдөөлөрүбүздүн натыйжасында Ош шаарында кыш мезгилинде кездешүүчү таранчы сымалдар түркүмүнө (Passeriformes) таандык канаттуулардын 23 түрү аныкталды. Алар: торгойлор (Alaudidae) – 1, жылкычы кучкачтар (Motacillidae) – 1, чыйырчыктар (Sturnidae) – 2, карга сымалдуулар (Corvidae) – 6, суучул каралар (Cinclidae) – 2, короолулар (Troglodytidae) – 1, таркылдактар (Turdidae) – 1, кашка чымчыктар (Paridae) – 3, көк текелер (Sittidae) – 1, таранчылар (Ploceidae) – 1, мукурлар (Fringillidae) – 3, думбул сымалдуулар (Emberizidae) – 1 (табл. 1).

1-таблица. Ош шаарында байырлаган таранчы сымалдар түркүмүнө (Passeriformes) таандык канаттуулардын систематикалык тизмеси

№	Кыргызча аталышы	Латынча аталышы	Орусча аталышы
	Таранчы сымалдар түркүмү	Passeriformes Linnaeus, 1758	Отряд воробьинообразные
I	Торгойлор тукуму	Alaudidae Wigers, 1815	Семейство жаворонковые
1.	Молдо торгой	Galerida cristata Linnaeus, 1758	Хохлатый жаворонок
II	Жылкычы кучкачтар тукуму	Motacillidae Horsfield, 1821	Отряд трясогузковые

2.	Жылкычы кучкач	Motacilla (alba) personata Gould, 1885	Маскированная трясогузка
III	Чыйырчыктар тукуму	Sturnidae Rafinesque, 1815	Семейство скворцовые
3.	Кара чыйырчык	Sturnus vulgaris Linnaeus, 1758	Обыкновенный скворец
4.	Майна, индия чыйырчыгы	Acridotheres tristis (Linnaeus, 1766)	Майна
IV	Карга сымалдуулар тукуму	Corvidae Leach, 1820	Семейство вороновые
5.	Сагызган	Pica pica Linnaeus, 1758	Сорока
6.	Чөкө таан	Corvus monedula Linnaeus, 1758	Галка
7.	Чаар карга	Corvus frugilegus Linnaeus, 1758	Грач
8.	Кара карга	Corvus corone Linnaeus, 1758	Черная ворона
9.	Ала карга	Corvus cornix Linnaeus, 1758	Серая ворона
10.	Кузгун	Corvus corax Linnaeus, 1758	Ворон
V	Суучул каралар тукуму	Cinclidae Sundevall, 1836	Семейство оляпковые
11.	Ак боор суучул кара	Cinclus cinclus (Linnaeus, 1758)	Обыкновенная оляпка
12.	Суучул кара	Cinclus pallasii Temminck, 1820	Буряя оляпка
VI	Короолулар тукуму	Troglodytidae Swainson, 1831	Семейство крапивники
13.	Короолу	Troglodytes troglodytes Linnaeus, 1758	Крапивник
VII	Таркылдактар тукуму	Turdidae Rafinesque, 1815	Семейство дроздовые
14.	Кара талкылдак	Turdus merula Linnaeus, 1758	Черный дрозд
VIII	Кашка чымчыктар тукуму	Paridae Vigors, 1815	Семейство синицевые
15.	Ак кашка чымчык	Parus cyanus Pallas, 1770	Белая лазоревка, князек
16.	Сары төш кашка чымчык	Parus flavipectus Severtzov, 1872	Желтогрудый князек
17.	Бухара кашка чымчыгы	Parus bokharensis Lichtenstein, 1823.	Серая синица, бухарская синица
IX	Көк текелер тукуму	Sittidae Lesson, 1828	Семейство поползни
18.	Тоголок кызыл канат	Tichodroma muraria Linnaeus, 1858	Краснокрылый стенолаз (стенолаз)
X	Таранчылар тукуму	Ploceidae Rafinesque, 1815	Семейство воробьиные
19.	Талаа таранчысы	Passer montanus Linnaeus, 1858	Полевой воробей
XI	Мукурлар, кунактар тукуму	Fringillidae Leach, 1820	Семейство вьюрковые
20.	Ушучук, токой таранчы	Fringilla coelebs Linnaeus, 1758	Зяблик
21.	Жашыл башайы, кичи жашыл чымчык	Spinus spinus Linnaeus, 1758	Чиж
22.	Сары канат, сава чымчык	Carduelis caniceps Vigors, 1831	Седоголовый щегол

ХП	Думбул сымалдуулар	Emberizidae Vigors, 1825	Семейство овсянковые
23.	Чоң чыйпылдак, чоң думбул	Emberiza calandra Linnaeus, 1758	Просьянка

Алардын басымдуу бөлүгү токойлорго жана бадалдуу аймактарга тиешелүү канаттуулар болуп саналышат. Аларга: короолулар Troglodytidae – 1 (Troglodytes troglodytes), каргалар Corvidae – 2 (Corvus monedula, Pica pica), көк шалкылар (runellidae) – 1 (Prunella fulvescens), боз шалкылар Sylviidae – 1, (Phylloscopus trochiloides), таркылдактар Turdidae – 2 (Erithacus rubecula, Turdus merula), кашка чымчыктар Paridae – 3 (Parus cyaneus, P. c. flavipectus, P. bokharensis), чыйпылдак чымчыктар Certhiidae – 1 (Certhia familiaris), мукурлар Fringillidae – 3 (Carduelis carduelis, C. caniceps, Carpodacus rhodochlamys), думбулдар Emberizidae – 1 (Emberiza citrinella).

Кыш мезгилинде таранчы сымалдар түркүмүндөгү (Passeriformes) канаттуулардын басымдуу бөлүгүн дарыя жээктериндеги жана жашыл зоналардагы бадал-дарактарда байырлоочу канаттуулар түзүшөт. Алар: Pica pica, Troglodytes troglodytes, Parus cyaneus, Parus flavipectus, Parus bokharensis, Fringilla coelebs, Spinus spinus, Carduelis caniceps, Emberiza calandra. Ал эми шаар четтериндеги адырларда жана айдоо аянттарында байырлоочу канаттууларга төмөнкү түрлөрдү киргизүүгө болот: Galerida cristata, Corvus monedula, Corvus frugilegus, Corvus cornix, Corvus corax, Tichodroma muraria. Бирок кузгундан (Corvus corax) башка түрлөрүн шаардын ар кандай биотопторунан жолуктурууга болот. Кыш мезгилинде дарыяларда жана каналдарда байырлаган 2 түрдү белгилөөгө болот: Cinclus cinclus жана Cinclus pallasii. Ошондой эле кыш мезгилинде келгин түр болуп саналгандыгына карабастан жылкычы кучкачты (Motacilla personata) Ак-Буура дарыясынын жээктеринде жолуктурууга болот. Калган 4 түрдү чыныгы синантроптук канаттуулар түзүшөт: Sturnus vulgaris. Acridotheres tristis, Turdus merula жана Passer montanus.

Кыш мезгилиндеги Ош шаарында байырлаган таранчы сымалдар түркүмүнө (Passeriformes) таандык канаттуулардын отурукташуу өзгөчөлүктөрүн изилдөөнүн жыйынтыгы жаңы маалыматтарды көрсөттү. Кыш мезгилинде катталган 23 түр канаттуунунун басымдуу бөлүгүн, т.а. 18 түрүн отурукташкан канаттуулар (BW), 3 түрүн гана кыштоочу канаттуулар (W) жана 2 түрүн келгин-уялоочу (B) канаттуулар (Motacilla personata, Sturnus vulgaris) түздү (2-табл.).

2-таблица. Ош шаарынын таранчы сымалдар түркүмүнүн (Passeriformes) өкүлдөрүнүн келүү өзгөчөлүктөрү

№	Латинское название фоновых видов птиц	Характер пребывания			
		КР	BW	B	W
1.	Galerida cristata Linnaeus, 1758	BW	+		
2.	Motacilla personata Gould, 1885	B	+		
3.	Sturnus vulgaris Linnaeus, 1758	B	+		
4.	Acridotheres tristis (Linnaeus, 1766)	BW	+		
5.	Pica pica Linnaeus, 1758	BW	+		
6.	Corvus monedula Linnaeus, 1758	BW	+	+	
7.	Corvus frugilegus Linnaeus, 1758	BW		+	

8.	Corvus corone Linnaeus, 1758	BW		+	
9.	Corvus cornix Linnaeus, 1758	W		+	
10.	Corvus corax Linnaeus, 1758	BW	+		
11.	Cinclus cinclus (Linnaeus, 1758)	BW	+		
12.	Cinclus pallasii Temminck, 1820	BW	+		
13.	Troglodytes troglodytes Linnaeus, 1758	BW	+		
14.	Turdus merula Linnaeus, 1758	BW	+		
15.	Parus cyanus Pallas, 1770	BW		+	
16.	Parus flavipectus Severtzov, 1872	BW		+	
17.	Parus bokharensis Lichtenstein, 1823.	BW	+		
18.	Tichodroma muraria Linnaeus, 1858	BW	+		
19.	Passer montanus Linnaeus, 1858	BW	+		
20.	Fringilla coelebs Linnaeus, 1758	W		+	
21.	Spinus spinus Linnaeus, 1758	W		+	
22.	Carduelis caniceps Vigors, 1831	BW	+		
23.	Emberiza calandra Linnaeus, 1758	BW	+		

Кыргызстандын аймагында отурукташкан түр болуп саналган таандын (*Corvus monedula*) басымдуу бөлүгү Ош шаарынын аймагын кыштоо катары пайдаланышат, кээ бир особдору гана жаз-жай мезгилинде шаардын четтеринде уялагандыгы белгилүү. Ал эми *Corvus frugilegus*, *Corvus corone*, *Parus cyanus* жана *Parus flavipectus* Кыргызстанда отурукташкан түр болуп саналгандыгына карабай Ош шаарында кыш мезгилинде гана кездешет. Демек, кыш мезгилинде Ош шаарында байырлаган таранчы сымалдар түркүмүнө (*Passeriformes*) таандык куштарды негизинен отурукташкан жана кыштоочу түрлөрдөн башка келгин-уялоочу түрлөр да түзүшөт.

Ош шаарында байырлаган таранчы сымалдар түркүмүнө (*Passeriformes*) таандык канаттуулардын сандык көрсөткүчтөрүн изилдөө аркылуу отурукташуу жыштыгы боюнча доминанттык түр болуп *Passer montanus* саналгандыгы белгилүү болду. Анын кездешүү жыштыгы 1 км² аянтка 2130 особу туура келип, кездешүү үлүшү 56% түздү. Андан кийинки жыштыгы боюнча басымдуу болгон түр катары *Acridotheres tristis* эсептелет. Анын жыштыгы 1 км² аянтка 905 особу туура келип, кездешүү үлүшү 23,82% түздү. Ал эми келгин-уялоочу түр болуп саналгандыгына карабастан кара чыйырчыктын (*Sturnus vulgaris*) кыш мезгилиндеги жыштыгы 1 км² аянтка 267 особу туура келгендиги илимде өзгөчө кызыгууну пайда кылаары шексиз (3-табл.).

3-таблица. Таранчы сымалдар түркүмүнө (*Passeriformes*) таандык канаттуулардын кышкы отурукташуу жыштыгы

№	Түрлөрдүн латынча аталышы	Фондук канаттуулардын отурукташуу жыштыгы (ос./1км ² менен)						Орто-чо	%
		Янв.	%	Фев.	%	Дек.	%		

1.	<i>Passer montanus</i>	2080	57,3±0,82	2301	55,71±0,77	2009	55,22±0,82	2130	56,05±0,81
2.	<i>Acridotheres tristis</i>	741	20,42±0,67	1012	24,50±0,67	961	26,42±0,73	905	23,82±0,69
3.	<i>Sturnus vulgaris</i>	288	7,94±0,45	276	6,68±0,39	237	6,51±0,41	267	7,03±0,41
4.	<i>Corvus frugilegus</i>	151	4,16±0,33	213	5,16±0,34	188	5,17±0,37	184	4,84±0,35
5.	<i>Fringilla coelebs</i>	96	2,65±0,27	58	1,40±0,18	52	1,43±0,20	69	1,82±0,22
6.	<i>Pica pica</i>	42	1,16±0,18	46	1,11±0,16	33	0,91±0,16	40	1,05±0,17
7.	<i>Corvus cornix</i>	33	0,91±0,16	57	1,38±0,18	38	1,04±0,17	43	1,13±0,17
8.	<i>Turdus merula</i>	66	1,82±0,22	77	1,86±0,21	70	1,92±0,23	71	1,87±0,22
9.	<i>Corvus monedula</i>	72	1,98±0,23	69	1,67±0,20	4	0,11±0,05	48	1,26±0,18
10.	<i>Galerida cristata</i>	21	0,58±0,13	6	0,15±0,06	5	0,14±0,06	11	0,29±0,08
Фондук түрлөр боюнча		3590	98,92	4115	99,62	3597	98,87	3768	99,16
Башка түрлөр боюнча		13	1,08±0,12	16	0,38±0,10	41	1,13±0,17	32	0,84±0,15
Жалпы жыштыгы		3629	100,0	4131	100,0	3638	100,00	3800	100,0

Жыйынтык

Ош шаарында байырлаган таранчы сымалдар түркүмүнө (*Passeriformes*) таандык канаттуулардын басымдуу бөлүгүн токойлордо жана бадалдуу аймактарда байырлоочу канаттуулардын түзгөндүгү Ак-Буура дарыясынын жээгиндеги жана жашыл зоналардагы бак-дарактардын молдуулугуна байланыштуу.

Ал эми, кыш мезгилинде байырлаган 23 түрдүн 18 түрүн отурукташкан канаттуулардын (BW) түзгөндүгү, 2 келгин-уялоочу (B) канаттуулардын (*Motacilla personata*, *Sturnus vulgaris*) катталгандыгы жана алардын ичинен кыш мезгилинде *Sturnus vulgaris* фондук түр катары жыштыгы боюнча 3-орунда тургандыгы өзгөчө кызыгууну жаратат. Ошондой эле, Кыргызстанда отурукташкан түр болуп саналган 4 түрдүн (*Corvus monedula*, *Corvus frugilegus*, *Parus cyanus* жана *Parus flavipectus*) Ош шаарында кыш мезгилинде гана кездешкендиги, таандын (*Corvus monedula*) гана кээ бир особдорунун жаз мезгилинде шаардын четтериндеги адырлуу аймактарда уялагандыгы катталган [6, 66 б.). Ал эми, С.В.Кулагиндин изилдөөсүнүн жыйынтыгында Ыссык-Көл ойдуңунда таандын (*Corvus monedula*) тыгыздыгы жыл бою негизинен бирдей богондугу жана чаар карганын (*Corvus frugilegus*) Ыссык-Көл ойдуңунун чыгыш жана түндүк тарабында уялагандыгы берилген [8, 648 б.).

Корутунду

Кыш мезгилинде Ош шаарында байырлаган таранчы сымалдар түркүмүнө (*Passeriformes*) таандык куштарды негизинен отурукташкан (BW) жана кыштоочу (W)

түрлөрдөн башка келгин-уялоочу (В) түрлөрдүн түзгөндүгү Ош шаарында байырлаган канаттуулардын отурукташуу мүнөзүнүн Кыргызстандын түндүк аймагынан айырмаланып тургандыгын жана Ош шаарынын мисалында Кыргызстандын түштүк аймагында климаттын өзгөрүүсүнүн таасири даана байкала баштагандыгын далилдейт.

Ошондой эле, изилдөөлөрдүн жыйынтыгы урбанизациялык процесстердин натыйжасында Ош шаарында маданий ландшафттардын аянтынын улам кеңейүүсүнүн жана табигый экосистемалардын улам азайып баруусунун натыйжасында андагы канаттуулардын түрдүк курамына бир топ жарды экендигин жана алардын экологиясынын өзгөрүүгө дуушар болуп жаткандыгын көрсөттү.

Биздин изилдөөлөрдүн жыйынтыгы көрсөкөндөй Кыргызстандын аймагында отрукташкан түр болуп саналган там таранчынын (*Passer domesticus* Linnaeus, 1758) кыш мезгилинде катталбагандыгы жана шаар четтериндеги адырлуу зоналардын жаарлуу аймактарында уялагандыгы Ош шаарында келгин-уялоочу түр болуп саналган индостан таранчысы (*Passer indicus* Jardine et Selby, 1831) экендигин көрсөтөт.

Адабияттар

1. Абдыкааров А.М., Кудайназарова Н.М., Дильмурат кызы К. Ош шаарында байырлаган омурткалуу жаныбарлардын түрдүк курамынын бүгүнкү күндөгү абалы // Исследование живой природы Кыргызстана. №2. –Бишкек, 2021. –С.134-136.
2. Абдыкааров А.М. Птицы города Ош и его окрестностей: Автореф. дис. ...канд. биол. наук. –Бишкек, 2005. -25с.
3. Чолпонбаева С.Ч., Юсупова З.М., Абдыкааров А.М. Ош шаарында байырлаган биомертинтүүчү омурткалуу жаныбарлардын биоартүрдүүлүгү. Ош мамлекеттик университетинин жарчысы. №4, 2019. 36-41 б.
4. Стамалиев К.Ы., Абжамилев С.Т., Абдыкааров А.М. Шаар экосистемасындагы бир-эки кабаттуу турак жайлар биотобун байырлаган таранчы сымал (*Passeriformes*) канаттуулар. Известия вузов, № 7, 2014. -46-49.
5. Абдыкааров А.М., Азизилла кызы Г., Таалайбек кызы К. Ош шаарындагы синантроптук канаттуулардын отурукташуу өзгөчөлүктөрү. Наука, новые технологии и инновации кыргызстана, № 11, 2020. 63-67 б.
6. Fernández-Juricic, E., & Jokimäki, J. (2001). "A habitat island approach to conserving birds in urban landscapes: Case studies from southern and northern Europe." *Biodiversity & Conservation*, 10(12), 2023-2043.
7. Систематический список позвоночных животных Кыргызстана [Текст]/[Т.Хардер, В.И.Торопова, С.В.Кулагин и др.] – Бишкек, 2010. – 116 с.
8. Кадастр генетического фонда Кыргызстана: том IV. Тип Chordata – хордовые. –Б., 2015. -128 с.
9. Кулагин С.В. Воробьиные птицы Исик-Кульской котловины. Русский орнитологический журнал. Т. 18. 2009. – С.639-658.
10. Адыр-талаалар биотобун байырлаган таранчы сымал (*Passeriformes*) канаттуулар / К. Ы. Стамалиев, К. Манап Кызы, Н. Эртабылды Кызы [et al.] // Ош мамлекеттик университетинин Жарчысы. Химия. Биология. География. – 2024. – No. 1(4). – P. 94-106. – DOI 10.52754/16948688_2024_1(4)_13. – EDN LXNOEP.

11. Абдыкааров, А. М. Ош шаарында байырлаган синантроптук канаттуулардын жана сүт эмүүчүлөрдүн биомертинтүүчү таасирлери жана алар менен күрөшүү чаралары / А. М. Абдыкааров, Б. М. Жээнбаев, Г. А. Абдраева // Вестник Ошского государственного университета. – 2021. – Vol. 2, No. 2. – P. 96-105. – EDN UUVIUG.
12. Абдыкааров, А. М. Кыргызстандын маданий ландшафттарындагы биомертинтүүчү канаттуулардын жана сүт эмүүчүлөрдүн биоартүрдүүлүгү / А. М. Абдыкааров, Б. М. Дженбаев // Вестник Ошского государственного университета. – 2020. – No. 2-2. – P. 11-17. – EDN TJLSHW.